

Brassai Sámuel
(1797–1897)
emlékezete

DÁVID FERENC EGYLET, BUDAPEST

1997

Brassai Sámuel
(1797–1897)
emlékezete

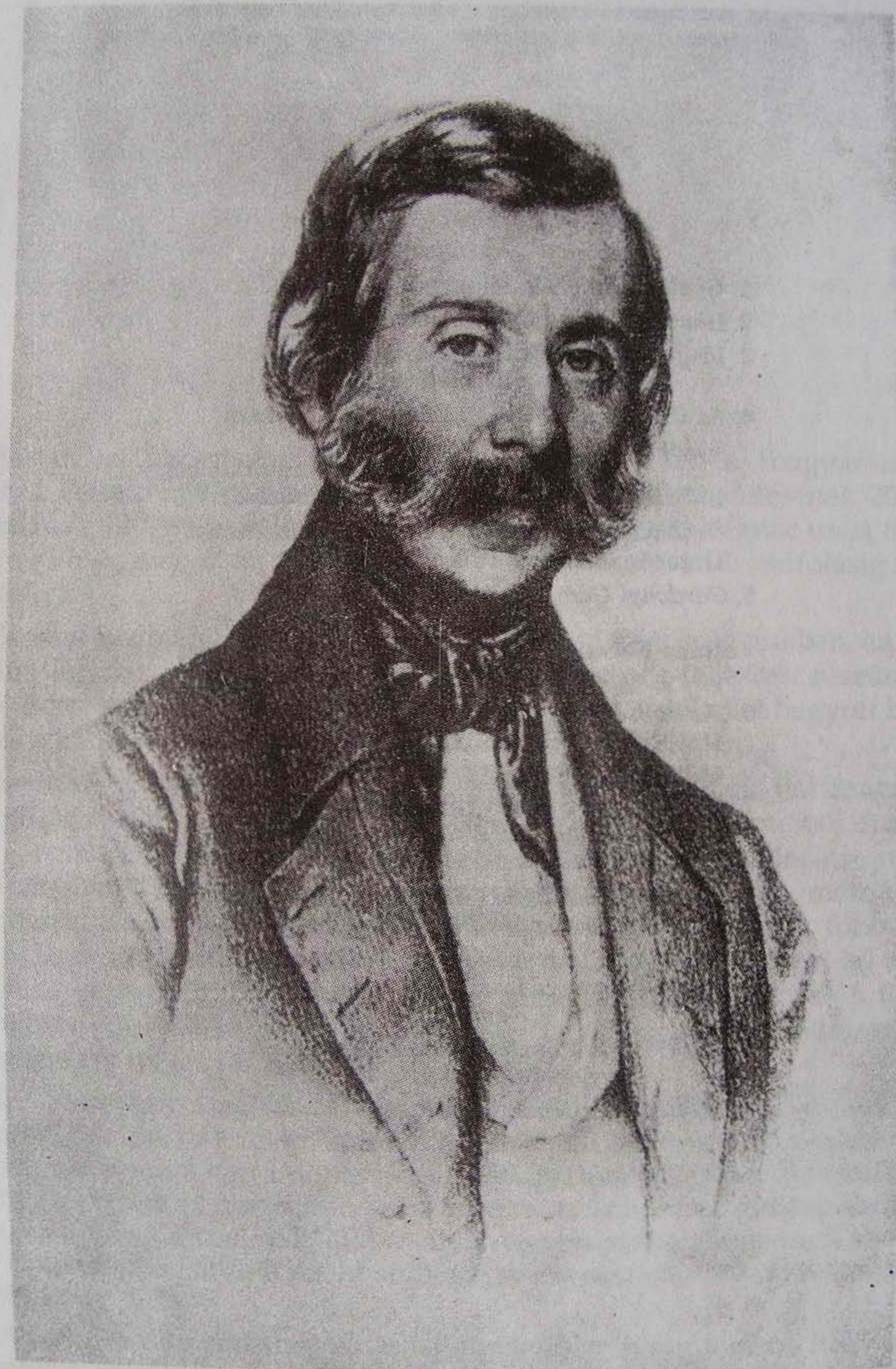
DÁVID FERENC EGYLET, BUDAPEST
1997

Szerkesztette:
dr. Nyiredy Szabolcs

Kiadja a Heltai Gáspár Kft.
1997

Felelős kiadó: ifj. Bencze Márton

Készült a Cerberus Kft. nyomdájában
Budapest VI., Lovag u. 14. Tel.: 33-13-042
Felelős vezető: Schmidt Gábor

45 éves korában. Barabás Miklós után

Műsor

1. Gyülekezeti ének: Himnusz
2. Ima: **Rázmány Csaba** lelkész
3. Megnyitó: **Dr. Murvay Sámuel**
egyházi főgondnok
4. Az Országos Széchényi Könyvtár Énekkara:
  - a. *Liszt Ferenc: Pater noster*
(részlet a Krisztus-oratóriumból)
  - b. *Erkel Ferenc–Vörösmarty Mihály: Szózat*Vezényel: **Megyesi Éva** ill. **Eckhardt Mária**
Orgonán közreműködik **Kántor Zsolt**
5. *Gárdonyi Géza: „A fölmagasodó havas.
Levél Brassai Sámuel úrnak.”*
Bács Ferenc, „Jászai Mari díjas” színművész,
a Nemzeti Színház tagja
6. „Az utolsó erdélyi polihisztor.” Megemlékezés.
Dr. Nyiredy Szabolcs
c. egyetemi docens, egyleti elnök
7. Az Országos Széchényi Könyvtár Énekkara:
  - a. *Bárdos Lajos: Az Úristent magasztalom.*
  - b. *Kodály Zoltán: A 114. genfi zsoltár*Vezényel: **Eckhardt Mária**
Orgonán közreműködik **Kántor Zsolt**
8. *Mikó Imre: „Egy öregúr nem baktat már...”*
Bács Ferenc „Jászai Mari díjas” színművész,
a Nemzeti Színház tagja
9. Bezáró: **Dr. Pásztorné R. Filep Ágnes**
egyleti titkár
10. Gyülekezeti ének: Szózat.

„Látod, tisztelt publikum, ezt a szép hósínű szakállat és hósín hajfürtöket?
No, hát tudd meg, hogy ennek minden szála külön tudományban őszült meg.”

Jókai Mór

Előszó

Tartalmas ünnepség keretében emlékeztünk meg a magyarországi Dávid Ferenc Egylet rendezésében Brassai Sámuel születésének 200. és halálának 100. évfordulója alkalmából budapesti Nagy Ignác utcai templomunkban, melyet az utolsó erdélyi polihisztor tisztelői zsúfolásig megtöltöttek.

Brassai Sámuelre, a nagy tudósra emlékezni közösségeinkben, az Unitárius Egyház gyülekezeteiben erkölcsi kötelesség-teljesítés részünkről. 100 évre terjedt földi életében ugyanis olyan értékeket hagyott hátra, amelyek elévülhetetlenek egyházunk és hazánk életében.

Tanított nyelveket; mindene volt anyanyelve, aminek tisztaságára a végsőkig csatázva éberem őrködött; fordított angolból, németből, franciából, oroszról. Előadott – 77 éves korától, az egyetemen – általános nyelvtudományt és szanszkrit nyelvet is; tanított matematikát, geometriát, pedagógiát, metodikát, kémiát, fizikát, botanikát, filozófiát, földrajzot. Több lapot alapított. Kritikusként – igaza tudatában – bárkivel fel merte venni a versenyt. Foglalkozott a zene elméleti kérdéseivel is. A legnagyobb örökség diákjai számára azonban az emberség és a tudományos megismerés rejtett titkai voltak.

Természetesen tudatában vagyunk annak, hogy Brassai Sámuelnek a képességek „mérték felett” adattak. Az autodidakta módon a magyar tudósok nesztorává vált Brassai bácsi – ahogyan népszerűen őt nevezték, s ahogy még ma is nevezzük – ennél fogva az ismeretek gazdag tárházát nyújtotta át az ifjúságnak, akik nyilván megőriztek valamennyit ezekből az ismeretekből, annyit azonban bizonyosan nem, amennyit nekik nyújtott a nagy tudós.

Az elmúlt időkben sokszázan tettek tanúbizonyságot arról, hogy a tudomány anyagát mindig fűszerezni tudta a tudomány iránti alázatos tiszteletével és a szeretet melegével.

Mindenkiben – aki bűvkörébe került – megmaradt a belőle kiáradó szuggesztivitás, mely kialakította kinek-kinek a lelkében a szellemi munkálkodás fontosságát. Ez díszére vált a kolozsvári Unitárius Kollégiumnak, de az egész magyar Unitárius Anyaszentegyháznak is. Ezért volt mindig becsülete egyházunkban együttesen a hitnek és a tudománynak.

Régi igazság: „A szó elröppen, az írás megmarad”. Az emlékűnnepély kapcsán felvetődött a gondolat: Hogyan biztosíthatnók, hogy Brassai Sámuelről utódaink se feledkezessenek meg? Mikó Imre értékes életrajzi kötetének újra való kiadására egyházunk anyagilag ma képtelen lenne. Úgy gondoljuk azonban, hogy Dávid Ferenc Egyletünk emlékűnnepélyén elhangzottaknak ebben a kis füzetben való közreadása – aminek anyagi vonatkozásait a Heltai Gáspár Kft. vállalta – képzeletben legalább egy szál hervadhatatlan virág marad a Házsongárdi temető város-vigyázó Brassai emlékművének talapzatánál.

Áldott legyen Brassai Sámuel emlékezete!

Bencze Márton
püspök

Kossuth Rádió, Budapest

„Vasárnapi Újság”

1997. június 15-én 6 órakor:

„Jó reggelt kívánok mindenkinek, aki hallja és érti szavam. Ma, amikor a Vasárnapi Újság XI. évfolyamának 24. számát, az 502. adást szerkeszti Zala Simon Tibor, az egykori elődre, a kolozsvári Vasárnapi Újságra is emlékezünk. Ugyanis kétszáz esztendeje született Torockószentgyörgyön az erdélyi lap 163 évvel ezelőtti megindítója, Brassai Sámuel.

Az utolsó erdélyi polihisztorként tisztelt Brassai valamennyi fehér hajszála – Jókai Mór szerint – más és más tudományban őszült meg.

Napok múltán száz esztendeje már annak is, hogy meghalt a mester, bő héttel túlélve 100. születésnapját.

A kettős évforduló kapcsán ma Brassai Sámuelre emlékeznek zenében, prózában, versben, az alakját fölidéző művek bemutatásával Budapesten az V. kerületi Nagy Ignác utcai templomban. Ide és a Vasárnapi Újság meghallgatására is invitálom Önöket. Németh Miklós Attila vagyok.”

Murvay Sámuel

MEGNYITÓ

Tisztelt Hölgyeim és Uraim – Testvéreim!

Egyetemes Egyházunk nevében tisztelettel és szeretettel köszöntöm a jelenlévőket!

Köszöntöm az Országos Széchényi Könyvtár Énekkarát, Eckhardt Mária és Megyesi Éva karmestereket és Kántor Zsolt orgonaművészt.

Régi barátként köszöntöm Bács Ferenc „Jászai Mari díjas” színművészt, a Nemzeti Színház tagját.

Egyházi életünk egyhangú hétköznapijaiban néha meg kell állnunk, hogy multunkkal számot vessünk, abból tudást, tapasztalatot és erőt gyűjtve készüljünk fel jövőt formáló küzdelmeinkre.

Ilyen alkalom a mai ünnepély is, amikor nagy elődeink közül egyik legnagyobbra, arra a Brassai Sámuelre emlékezünk, aki Dávid Ferenc tanításainak meggyőződéses híve és hirdetője volt, egyben alapító tagja és első elnöke a ma is szépen működő Dávid Ferenc Egyletünknek.

Brassai Sámuel alakja a végtelen idő homályába halványul, de szelleme fáklyaként világítja be az utána jövők útját.

Életével, munkásságával példát adott arra, hogyan lehet erős akarattal, kitartással, az erkölcs egyenes útján járva, nemzetünk, közösségünk jövőt építő munkájának irányt mutatni és azt hatékonyan segíteni.

Rendkívüli képességekkel áldotta meg a Teremtő és ő ezt azzal hálálta meg, hogy egész életét a köz érdekének szentelte.

Nem az én tisztem a részletes elemzés, ezért a ma is időszerű sok tanítása közül csak kettőt említek meg, amelyeket mintha pontosan a mi számunkra írt volna le:

Fontosnak tartotta az egész magyar ifjúságnak – és nem csak egy részének – nevelését és minél magasabb szintű képzését, de úgy, hogy a

tudás és az erkölcs együtt haladjon és az életben való eligazodás alapja az erkölcs legyen. Akik napjainkban a NAT-ot (Nemzeti Alaptantervet) kiötölték, jól tették volna, ha pl. az ilyen „rég” elvekre is odafigyelnek. Ha ők nem is, de a felnöve ifjúság, a jövő társadalma ennek biztosan hasznát vette volna. Mai ifjúságunk nem volna kitéve annak, hogy zűrzavaros jelenünkben tévelyegve szellemi energiája jó részét a helyes út keresésére költse. Hála a Gondviselésnek, az utóbbi időben örömmel láthatjuk, hogy a múlt minden káros hatása ellenére ifjúságunk kezdett magára találni. Most a mi felelősségünk, hogy számára a tiszta élethez és ezzel a reményteljesebb jövőhöz vezető lehetőséget biztosítsuk.

Másik, ma hangsúlyozottan időszerű tanítása, hogy a jólét eszköze a tisztesség és „szorgalom útján szerzett vagyonosság”. Tehát nem a munka nélkül, minden erkölcsi alapot nélkülöző szabad zsákmányolás, amivel hazánkat ma egy kis csoport igyekszik teljesen kifosztani.

Bizony, ezt is jó volna megszívlelni. A történelem bizonyította, hogy a gazdaságilag felnöve társadalmak létalapja az erkölcs és a tisztességes munka. Ennek ellenkezője a biztos pusztulás felé vezet. Ezért napjainkban az egyházakra hárul az a nehéz feladat is, hogy a félévszázados erkölcsi rontás keserves „eredményeit” – most, a 24-ik órában – igyekezzünk helyrehozni és ezzel legalább az utánunk jövő nemzedékek számára hagyjuk meg egy jobb jövő reménységét.

Egyházunk a múlt viharait mindig kiállta, ezért biznunk kell abban, hogy hivatását – a többi keresztény egyházzal összefogva, azokkal testvéri közösségben együttműködve – most is teljesíti.

Végezetül megköszönve Dávid Ferenc Egyletünk elnökének, vezetőségének és minden tagjának áldozatos munkáját, amivel mai emlékünnepegyünk meg szervezték, kívánok mindannyiuknak élményekben gazdag, kellemes és hasznos szórakozást.

Gárdonyi Géza

A FÖLMAGASODÓ HAVAS

Levél Brassai Sámuel úrnak

Tisztelt és szeretett bölcs tanító-mester,
kinek tanítványa szép Székelyországon
s ideát is majdnem minden művelt ember,
levelem jókedvben, erőben találjon.

Valahányszor képed felötlik énnekem,
a fölmagasodó havasra gondolok,
mely áll mozdulatlan, nyugodtan, fehéren,
míg lábánál jönnek-mennek az évszakok,
s lombot hoz, lombot visz az idő folyása,
csak a vén hegy, az áll, nincsen változása.

Te születni láttad ezt az agg századot
s térden ringattad öregapáinkat.
A halál azóta négy termést aratott,
s első terméséből fűszál sem maradott.
Te meg ringatod most az unokáinkat.

Egy század! Micsoda irdatlan nagy pálya!
A gondolatnak is megfárad a szárnya,
amíg átrepüli, s lankadtan száll hozzád,
hogyan bámulja a te agg, eleven orcád.

Egy század! Mennyi víz folyt a Tiszán, Dunán,
s mennyi vér a földön!
Te láttad, amikor Napóleon után
a hollók ezre szállt át a Székelyföldön.
Láttad nemzeteknek színe változását,
fölemelkedését, térdre lebukását.

Mikor te születted, még e földön jára
Byron, Schiller, Goethe s a mi Csokonaink;
a vidám Gvadányi verseket írta,
s a nagy testőr búsan kószált jószágain;
Dugonics még akkor mondásokat gyűjtött,
s Révai éhezve írta nagy nyelvtanát;
Kölcsey gyermek volt, pillangókat űzött
s Berzsenyi még zárva tartotta asztalát.
Erdélyben azelőtt dörgött Wesselényi:
„Nem tanított meg József császár félni!”

Te hallád ébresztő szavát Széchenyinek
s láttad a legelső gőzhajót a Dunán,
láttad Magyarország mi volt s aztán mi lett,
mint virágzott a föld az ő lépte nyomán.

Te láttad halovány arcát Kazinczynak
s olvastad szent lánggal égő leveleit,
Tapsoltál te is a két Kisfaludynak,
s új könyvül lapoztad Himfi szerelmeit.
A Szózat költője bátyámnak nevezett.
Úr korában láttad a magyar nemzetet.

Egy göndörhajú, nagyfejű legényke
járogatott hozzád akkortájt ebédre.
Hóna alatt mindig egy göngyöleg kóta;
maga csinálgatta mindenféle nóta.
Ottan próbálgatta a te zongorádon,
s te rábólintál: Ez jó itt, barátom.

Már akkor ott volt az ifjú írásában
az a tiszaparti szép furulya-nóta,
amit elbájolva hallgatunk Bánk-Bánban,
Ez az Erkel – ez is érccé vált azóta.

S érc immár Kazinczy, Kölcsey, Berzsenyi...
Szobrok itt e földön, csillagok az égen,
S akit üstökösként láttál megjelenni,
s a Küküllő mellett lehullni, eltűnni,
káprázatba ejtő fényes csodaképen –
Petőfi is immár ércszoborrá váltott,
S az idő új század küszöbére hágott.

Oh mondd te, százéves időnek tanuja
ki emberkorában láttál egy réteg port,

vak véletlen-e a sors, vagy Isten ujja?
jobb-e így, ahogy van, vagy jobb, ahogyan volt?

S óh mondd, te mindenben-tudós, bölcs aggastyán,
aki száz esztendőn át folyton tanultál,
s aki földet, eget egyaránt vizsgálván,
mélyben és magasban legtovább jutottál,
érdemes-e élni?

Ha visszasiklana az időnek lába,
s Isten megkérdezne születésed előtt,
igent-e vagy nemet válaszolnál rája,
végig élnéd-e még egyszer a jövődöt,
Mit felelnél néki?

Mennyi egy század, ha magad mögé nézel:
hosszú zűrzavar-e, vagy csak rövid álom?
S megmondhatod-e már százesztendős ésszel
miért él az ember ezen a világon?
S melyik él hát bölcsen itt: a hangya-lelkű?
vagy pedig a másik: a pillangó-lelkű?
A szent vagy az állat? A bűvő? A bátor?
A gaz vagy a jámbor?

Melyik ér hát többet: arany vagy a rózsa?
a paloták terme? – vagy a füves róna?
a mosolygó lány? – vagy a mosolygó király?
a dicsőség? – vagy a tavaszi napsugár?

Melyiknek jobb itt: a bölcsnek vagy butának?
Kinek higyjünk jobban: Jézusnak – Buddhának?
Ezek szava szent-e vagy Darwin tanai?
Állatok vagyunk-e vagy Isten fiai?

Mi jobb: tudni mindent, és nem hinni semmit?
avagy hinni mindent, és nem tudni semmit?
S megtudjuk-e vajjon, ha vénségbe estünk:
testünké-e lelkünk vagy lelkünké testünk?

Mi a legszebb, amit életedben láttál:
a csillagos ég – a nap kelte és szállta? –
a szerelmesére mélézó virágszál? –
a megbocsátó arc? – a boldog is árva? –
vagy az anya képe,
mikor rámosolyog a csecsemőjére?

S mondd: mindétig nyíló virág-e a remény,
ez az örökké zöld, ritkán termő növény?
vagy ez is a korral – gondolom szomorún –
emlékké szárad, mint az asszony-koszorú?

De te még máig sem tetted le a könyvet.
Mi az, mit még nem tudsz? Mit tanulhatsz többet?
Mit kutatsz-keresel? Tudni mit kívánsz még?
Micsoda homályok oszlására vársz még?

Vagy nincs partja, nincs, a tudás tengerének?
A miriád csillag, mind hiába lángol,
hogymegvilágítsa a nagy sötétséget,
amelyben zalámbol!?

Óh mondd: ki megéri a századik évet,
hajnalt érez-e, vagy közeledő éjet?
S ahogy elfáradván, lassabbodik lépte,
hova néz az ember: a földre? az égre?
Óh mondd: úgy vagyunk-e, mint az erdő fája,
mely aggon visszadől a földnek porába;
vagy úgy, mint ama nagy égitestnek fénye;
remegve szállongók, minden sötétségbe;
s nem tudva: mi élet, mi halál, mi álom,
csak csüggünk a hiten, mint a pók a szálon.

Kérdezek, kérdezek, de nem azért kérdek,
hogymegfeleltél is fáradasszalak téged;
csak ahogy orcádat eltűnődve nézem,
egy százesztendő nagy múlt tükörképében,
lelkemben a kérdés buborékként támad...

De minek mögötte áll a jókívánat;
teledet az Isten tartsa napsugárban:
boldog vidámságban!

Előadta Bács Ferenc

Nyiredy Szabolcs

AZ UTOLSÓ ERDÉLYI POLIHISZTOR

Ahogy gr. Széchenyi István „a legnagyobb magyar”, Deák Ferenc „a haza bölcse”, gr. hídvégi Mikó Imre az „Erdély Széchenyije” címet, úgy érdemelte ki és nyerte el Brassai Sámuel „az utolsó erdélyi polihisztor” elismerő és megtisztelő címét v. talán inkább rangját.

De mit is jelent az a ma már anakronisztikus jellegű szó, hogy polihisztor? A görög eredetű „poly” tulajdonképpen – mint szóösszetételek előtagja – a vele összetett fogalomnak sokszoros, többszörös voltát vagy összetettségét jelöli, s éppen ezért úgy fordítanám magyarra a polihisztor szót, hogy „sok tudományban jártas, „egyetemes” tudós”. Brassai Sámuel mindenben megfelelt ennek a megtisztelő címnek.

Ki is volt Brassai Sámuel? Erről legtöbbit és legmegbízhatóbban akkor tudhatunk meg, ha elolvassuk néhai unokabátyámnak: bölöni Mikó Imrének (1911 – 1977) a két világháború közötti erdélyi „Magyar Párt” kiváló országgyűlési képviselőjének, a 60-as-70-es években az erdélyi Unitárius Egyház főgondnokának „Az utolsó erdélyi polihisztor” c., csaknem 400 oldalas könyvét, mely a Kritérion kiadásában jelent meg (Bukarest, 1971).

Megkísérlem ebből a jeles alkalomból, hogy lényegében az ő munkája és forrásai alapján mozaikokból fölvezoljam Brassai Sámuelnek – akit Erdély-szerte csak „Brassai bácsi”-nak neveztek – a munkásságát és az emberi tulajdonságait, hogy elmondjam azt, ami egy jó félórás időtartamba besűríthető, s amit ki-ki ez után az ünnepély után remélhetőleg „haza is vihet” magával.

Röviden kitérek a személyi, ill. családi összefüggésekre, melyek arra indítottak, hogy örömmel vállaljam e megemlékezés megtartását.

Én is elmondhatom Mikó Imrével, hogy „Brassai Sámuel tiszteletében nőttem fel.” Brassai a kolozsvári Unitárius Kollégiumnak volt a tanára,

melyben kortársként dédapám: Benczédi Gergely (1839-1906) is tanított. Birtokomban van dédapám 1889 és 1898 között vezetett naplója, melyben több alkalommal is szerepel Brassai Sámuel. Családi irataim között van nagyapámnak, Nyiredy Géának (1861-1914) egyetemi leckekönyve („Index lectionum”) is, melyben az 1881/82-es tanévnél megtalálható Brassai professzori aláírása az „algebra, geometria, trigonometria, mathézis” c. tárgy bejegyzésénél. Édesapám már nem lehetett Brassai szó szerinti tanítványa, mert pár évvel Brassai halála előtt született, de a 30-as években a budapesti Dávid Ferenc Egylet alelnökeként – kezében a „Brassai serleg”-gel – mondott köszöntője az Unitárius Értesítő egykori számában megtalálható.

Hogy én személy szerint hogyan kerültem még közelebbi kapcsolatba Brassai Sámuel nevével és szellemiségével, annak története röviden a következő.

A két világháború között az akkori ún. „Unitárius Misszióház”-ban (abban az épületben, melyben Hőgyes Endre utcai templomunk is található) volt egy diákinternátus, melyben – zömében unitárius – erdélyi diákok laktak. Elsősorban ennek az internátusnak a lakóiból alakult meg a „Brassai Sámuel Unitárius Ifjúsági Egyesület”, mely egész Budapest unitárius vallású egyetemi fiatalságát összefogta. 1940-től az 1948-as hatósági megszüntetéséig én is tagja voltam „a Brassai”-nak – ahogy akkor mondtuk -, 1943-ban elnöke is lettem.

Brassaival kapcsolatos egyik érdekes és nem közismert információhoz akkor jutottam, amikor múlt év őszén a millicentenáriumi ünnepségünkre készülve elolvastam Benczédi Pál teol. tanár könyvét a Dávid Ferenc Egylet történetéről, s abból megtudtam, hogy Brassai Sámuel volt Egyletünk első (erdélyi) elnöke (1885-től).

Úgy éreztem, mindez arra kötelez, hogy – miután az általam legilletékesebbnek vélt illusztris közéleti személyiség (a Magyar Tudományos Akadémia elnöke) külföldi útja miatt *emlékbeszéd-felkérésünknek* nem tudott eleget tenni – magam vállaljam el egy *megemlékezés* megtartását.

* * *

Ha Torockóról – ahol a Székelykő mögül „kétszer kél fel a nap” – Nagyenyed felé megyünk, az első község, amit érintünk Torockószentgyörgy.

Az útelágazásban áll az unitárius papi lak, melynek falán a következő emléktábla látható:

* * *

De képzeletben repüljünk vissza további 100 évet.

Amint a kuruc-labanc háború véget ért és az emberek ismét munkához fogtak, feltűnt a kis bányavároskában: Torockón egy *Wellmess János* nevű brassói asztalosmester, akinek nevét a torockói nép nehezen tudta kiejteni, s ezért származása alapján csak „Brassai”-nak emlegették (a halotti anyakönyvbe is így jegyezték be).

Fia – ugyancsak János – szintén az asztalosmesterséget tanulta ki, s miután egzisztenciát teremtett magának, feleségül vette *Vernes Ilonát*, jó módú torockószentgyörgyi szülők leányát. Ebből a házasságból született polihisztorunk édesapja, idősebb Brassai Sámuel, akit 1789-ben beiktattak iskolamesternek a torockói partikulába, ahol énekvezér és paphelyettes is volt. Az iskolamester Brassai rendszeresen könyveket vásárolt és kölcsönzött. (Így *Tessedik Ferenc* franciaországi útleírását, *Wesselényi Balítéleteit*, *Montesquieu Állambölcseletét* és a *Conversations Lexikont*.) Gabonása búza és törökbúza helyett könyvekkel van tele. „A szép és jó könyvekből – írja – annyit kell magunkba szívni, amennyit csak lehet. Fordítsuk a magunk, embertársaink boldogítására.”

Felesége: *Kissolymosi Koncz Krisztina* – *Koncz Gergely* torockószentgyörgyi unitárius lelkész leánya – okos és művelt nő volt. Férjének is segédkezett az iskolában. A leánygyermek tanítására a püspöktől külön engedélyt kapott. Ha azt akarta, hogy mások ne értsék, latinul beszélt férjével. Németül is úgy tudott, mint magyarul. Szenvedélyes virágkertész volt; feljegyezték, hogy akkor is olvasott, amikor rántást kavart. Ebből a házasságból született a polihisztor Brassai Sámuel.

Brassainé férje halála után hatvankét éves korában fiához költözött Kolozsvárra, és őt ott úgy ellátta, hogy az „házasodni is elfelejtett”, írja Mikó Imre. Azt is feljegyezték, hogy az öregasszonynak halála előtt – közel kilencven esztendőskorában – csak egy gondja volt: „Hát hogy nekem meg kell halnom, nem bánom. De csak azon búsulok, mi lesz az én Samuka fiamból, ha már én nem leszek. Hogy fog magában éldegélni ezen a világon?” (Az örök édesanya! Ny. Sz.)

Mindezeket azért tartottam szükségesnek elmondani, mert a gének és az örökléstan tudományának mai világában – Brassai minden személyes érdemének tiszteletben tartásával – úgy gondolom, volt mit polihisztorunknak hajlam és egyéniség szempontjából magával hoznia a szülői házból.

* * *

Brassai már elmúlt 30 éves, mikor első tanulmánya nyomtatásban megjelent. Címe: „A gyönyörűségről, melyet a szépművek szemlélése, vagy halála okoz bennünk”. Első tanulmánya tehát – érdekes módon – nem a tudománnyal, hanem a művészettel foglalkozik. A tárgy és az azt ábrázoló művészeti alkotás közötti különbséget így érzékelteti: „Egy pár ökör, melyért elevenen senki sem adott volna 300 Ft-ot, Potter deszkáján 3000 arannyal fizetődik”. „Az esztétikai gyönyörűség ellenarányban van az utánzás tökéletességével” – állapítja meg.

* * *

Brassai tudományos pályájának kezdetén kritikusnak indult, írja Mikó – és az én meggyőződésem szerint egész életében kritikus is maradt, illetve mindenhez kritikusként közelített.

Elve volt: „Többet ér egy hibának a kiküszöbölése, mint egy igazságnak a fölfedezése, mert az igazság előbb-utóbb kipattan, a meghagyott hiba ellenben folyton ront, megtéveszt, árt.” S ez az elv vezette egész életében.

Kritikáinak alapja a tudás és a józan ész: a logika. A kritikusi munkát – aminek kapcsán idős korában öniróniával saját magának azt a „címet” „adományozta”, hogy „a vén dohogó, minden lében kanál Brassai” – élete folyamán a legkülönbözőbb területeken fejtette ki.

Brassai Sámuel kortársai az ész emberének tartották, aki könyörtelen logikával csap rá a hibákra, s nem kíméli tanítványait, ellenfeleit, sőt magát a közoktatásügyi minisztert sem.

Arany János „a tudomány, elmésség s a logika fegyveres Góliátjára”-nak nevezte.

* * *

Közismert irodalomtörténeti tény, hogy az első erdélyi magyar nyelvű néplap a *Vasárnapi Újság* volt. 1834-től 1848-ig tájékoztatta hetenként az egyszerű olvasót a politikai helyzetről, hirdette a reformkor leghaladóbb társadalmi és politikai eszméit, népszerűsítette a tudomány és a technika

vívmányait, gazdasági tanácsokat osztott és az irodalomból is adott egy kis ízelítőt. Indulása Bölöni Farkas Sándor és Brassai Sámuel nevéhez fűződik.

* * *

1836 augusztusában Molnos Dávidot, a „Belmagyar utcai Unitárius Főtanoda” (amint annak idején a kolozsvári Unitárius Kollégiumot nevezték) tudós rektor-professzorát elvitte a kolera. Molnos komoly, hallgatótag, erős akaratú, szilárd jellemű férfiú volt, aki szigorúan tiltotta diákjainak a pipázást, a bálba menést, a színházat és a kor szellemének megfelelően a *magyar* beszédet is.

Amikor híre ment, hogy Brassai megpályázza a helyét, az Egyházi Képviselő Tanács egyes konzervatív vezető személyiségeinek különböző érvei voltak Brassai megválasztása ellen: Augusztinovics Pál – aki egyébként egyházunk egyik legnagyobb jótevője volt – pl. kijelentette: „Professzor nem lehet bajuszos.” (Brassainak pedig nemcsak bajusza, hanem már kisebb szakála is volt.) Felhozták ellene, hogy „nem járt külföldi akadémiákon”, megszólták, hogy „nem komoly ember, mert főúri házakban zongorát tanított”.

A választás Brassai mellett egyhangú volt, a kevés ellenzék nem is szavazott.

A megválasztás hírére a lelkes diákság fáklyásmenetben vonult Brassai Sámuel Farkas utcai lakása elé, ahol nagy „vivat”-ozásban törtek ki. Nagy sokára feltűnt az előszoba sötét ajtajánál Brassai bácsi magas, nyúlánk alakja. Egyszerre csönd lett, de a várt beszéd helyett az ünnepelt szájából csak két szó hangzott el: „Jól éljenek!”, s ezzel eltűnt. Nem szerette a hangos ünneplést.

* * *

Amikor Brassai tanítani kezdett, ritka volt még a tankönyv. Ezért indította meg az ún. „Kék könyvtár”-at, a házi és iskolai oktatásra szolgáló kézi- és segédkönyvek gyűjteményét. A Kolozsvárt megjelenő sorozat egyes kötetei közül a legtöbbet ő maga írta. Nyomtatásban kiadott 12 tankönyvet, kéziratban hátrahagyott még hetet. Legtöbb kiadást a „Számító Sokrates” és az „Okszerű vezér a német nyelv tanulásában” c. könyvei érték meg. (Előbbit 8 ízben is kiadták!) Érdekes: élete vége felé nyilatkozatban jelentette ki azt, hogy a sok könyv közül, amit írt, vagy fordított, első helyre a francia és a német *nyelvtant* teszi.

* * *

Mikor Brassait az Unitárius Kollégium tanárának választották, első dolga volt, hogy meghívja Erkel Ferencet a kollégiumba zenetanárnak. (Akkoriban a zene nem tartozott a középiskola tantárgyai közé.) Ebből az alkalomból meg is ajándékozta a kollégiumot egy harmóniummal.

* * *

Régi nevelői előítélet, hogy vannak tehetséges gyermekek, akikkel érdemes foglalkozni, s vannak tehetségtelenek, akik nem érdemlik meg a fáradságot. Ez ellen szólalt föl Brassai a *Vasárnapi Újság* hasábjain, s rámutatott arra, hogy a gyenge felfogású gyerek is tanítható és a társadalom hasznos tagjává válhat. (Mennyire *mai* gondolat! Ny. Sz.)

* * *

A nyelvek közül természetesen az *anyanyelvnek* adott elsőséget. Ő volt az első, aki magyar nyelven tartotta meg a beszédét a kolozsvári Unitárius Kollégiumban, amikor elfoglalta állását „a történet, földleirat és időtan közoktatójaként”. Harcolt a latin nyelv egyeduralma ellen. Az ő előterjesztésére határozta el az 1841. évi korondi zsinat, hogy a magyar legyen a tanítás nyelve.

* * *

Az érlelődő forradalom gondolataival, eszméivel egyetértett, így már az 1842. évi országgyűlés kapcsán úgy ítélte meg, hogy „hazánkban 3 fő párt van”:

„a maradási” (a Bécshez húzó maradi nagybirtokosoké),
„a sérelmi” (az ellenzéki, de csak sérelmi politikát folytató nemességé),
„a haladási” (akiknek fő elve, hogy „mivel hazánk földművelési ország, legelőbb a földművelést szabadítsák meg a bilincstől”).

* * *

Már nem volt középiskolai tanár, amikor „*A módszerről*” címmel előadásokat tartott az Akadémián. Az első kérdés szerinte az, hogy „Mit tanítsunk?”, a második pedig, hogy „Hogyan tanítsunk?” A túlterhelés mellett még a helyes időgazdálkodásra is fölhívta a figyelmet, mielőtt kimondaná jelszavát: „*Keveset, jól és lassan!*” bár tudja, hogy a világ követeli az *általános* műveltséget. A „mindenből tanítani valamit” módszerét „kóstoltató módszer”-nek nevezte.

* * *

Vele kapcsolatban is gyakran fogalmazták meg azt, hogy ő enciklopédikus – nem egyszer kíméletlen, többször gúnyos és olykor goromba modorban. Válasza: „Ha azt akarom – amint óhajtom -, hogy az illető közönség szerény tanácsaimat számba vegye, állított enciklopédizmusom kulcsát kezébe kell adnom. A dolog valósága ti. az, hogy nekem csak egy tárgyam, egy tudományom van: a *módszertan* (methodisztika); elméletben és gyakorlatban. Nem mondom én, hogy több tehetségem, még csak azt sem, hogy több kedvem, de igen ám, hogy több időm volt tanulni, mint gúnyolóim nagy részének; miután sem házigondok, sem a nagyvilág és társaság elszórásai nem vettek igénybe.”

* * *

Szerinte válogatni kell a tantárgyak között. Számára első helyen állt a nyelvtan, ami az elmének minél több tehetségét fejleszti. Érdekes, hogy az indukálóképességet fejlesztő *nyelvtanulás* mellett második helyen a de-

dukáló tehetség fejlesztésére kiválóan alkalmas *matematika* tanítását javasolta, amit „a szellem gimnasztikájának” nevezett.

A történelmet „érzületi anyag”-nak tartotta, s a harmadik helyre tette.

Igazságtalan volt a *természettudományokkal* szemben: Véleménye szerint a *fizika* és a *kémia* tanulmányozásához „a nyelvtanon és matematikán paléozott észre van szükség.”

* * *

A külföld előtt Brassai elsősorban *botanikusként* volt ismeretes. 1878-ban Linné születésének 100. évfordulóját ünnepelték a Majna melletti Frankfurtban; a Freies Deutches Hochstift ekkor Brassait is tiszteletbeli tagnak és magisternek választotta. Nagy megtiszteltetés és öröm érte, amikor 1879-ben egyik utóda: Kanitz Agost professzor egy küldöttség élén átnyújtott neki egy emlékalbumot a világ legkiválóbb német, francia, svéd, angol, chilei és más nemzetiségű botanikusainak fényképével és üdvözlő soraival.

* * *

Brassai érzelmi élete eltörpült tudása, nevelői munkája és szócsatái mellett. Mégis volt két terület, ahol a tudós helyet adott az érzelmektől hevített embernek: az egyik a *természetjárás*, a másik a *zene*.

Brassai Bécsben ismerkedett meg a pozsonyi születésű Endlicher botanikus professzorral, aki olyan tisztelettel nézett fel a nála csak néhány évvel idősebb magyar botanikusra, hogy róla nevezett el egy Ausztráliában honos repkényt (a borostyánnal rokon növényt) „*Brassaia actinophylla*”-nak.

* * *

Brassai már közírói pályája kezdetén teljesen azonosította magát *Széchenyinek* a polgári haladást célzó reform gondolataival. Így nem csoda, hogy még a közgazdaság területére is elkalandozott; 1842-ben megjelent „*Bankismeret*” c. könyve.

* * *

A szabadságharc alatt 1848-ban Kolozsvárról Pestre menekült, majd Debrecenbe ment, végül 1849 augusztusáig Bem táborában volt tisztt, majd másodszor menekült el Kolozsvárról és 1849–50-ben Szatmár és Máramaros megyékben bújkált.

A forradalom és szabadságharc előtti években sokat fordított angolból, németből, franciából. (A Bach korszakban *németből* nem fordított!)

* * *

A szabadságharc leverése után a Bach féle kormányzat bevezette a címek adományozását, hogy ezzel is kedvében járjon az abszolútizmust kiszolgáló felsőbb köröknek és tisztviselői karnak. A *címkórság* később is megmaradt, s Brassai mint öntudatos polgár nem szűnt meg küzdeni ellene. A címet egyszerűen „nyavalyá”-nak tekintette és nevezte.

* * *

1859. november 23-án megnyílt Kolozsvárt az Erdélyi Múzeum. Brassai múzeumőr, majd 1862-től igazgató lett.

* * *

Brassait már 1836-ban ajánlotta Szász Károly az Akadémia (a „Tudós Társaság”) tagjának; az ajánlást nem kisebb emberek írták alá, mint Vörösmarty Mihály, Wesselényi Miklós és Szemere Pál – de a választáskor a jelölt nem kapta meg a szükséges többséget. A következő évben azonban újabb ajánlás alapján beválasztották levelező tagnak a Matematikai és Természettudományi Osztályba. Rendes tagságra 1850-ben ajánlották, de „rebellis” híre miatt kisebbségben maradt.

Csak 1865-ben – vagyis csaknem 30 évvel első ajánlása után – lett rendes tag.

1887-ben – akadémiai tagságának 50. évében – tiszteletbeli tagnak ajánlották, mint a *tudósok nesztorát*.

Legemlékezetesebb értekezései egyébként a Nyelvészeti Osztályban hangzottak el, aminek egyébként nem is volt tagja.

Brassai együttműködése az Akadémiával nem mondható zavartalan-nak. Ő a filozófiát vette védelmébe a természettudományokkal szemben. Dolgozatát Csengery Antal olvasta fel az Akadémián – de mindkét kijelölt bíráló elvetette azt. Harmadik bírálót már fel sem kértek. Brassai röpirattal válaszolt „Az Akadémia igazsága” c. irományában. Először a Tudós Társaság szervezeti alapjait támadta meg, majd a bírálóknak válaszolt, s azt kifogásolta, hogy a beküldött dolgozatok elbírálása „suttymban történik”. Ha jogos is volt Brassai felszólalása az Akadémia arisztokratikus szervezete és vezetősége ellen, csipkelődő modorával annak elnökét és konzervatív urait is maga ellen fordította.

Jellemző egyébként a következő állítása: „Csak szokás, előítélet és tudósi tekintély az ellenfeleim” – írta ő maga egy helyen.

„Feladatom kimutatni – írta Brassai – hogy a most divatozó irodalmi magyar nyelv nagy mértékben *el van nemzetietlenítve* és hogy „ezt a kárt benne a *fordítások* teszik”.

Az íróknak, élükön Kazinczyval – idegen művek fordítása alkalmával választaniok kellett, hogy vagy átveszik az illető nyelv szavait, mondat-szerkezetét, vagy megfelelő magyar kifejezéseket keresnek a tartalom tolmácsolására. Az irodalmi nyelvet főleg Vörösmarty, Petőfi és Arany gazdagították, nem utolsósorban a népnyelv és a tájszavak befogadásával.

Ekkor alapították meg Szarvas Gábor szerkesztésében a *Magyar Nyelvőr* c. folyóiratot, hogy őrködjék a nyelvhelyesség felett. Brassai a *Magyar Nyelvőr* és az Akadémia nyelvészeinek munkáját kezdettől fogva – néha személyeskedésig menő – kritikai megjegyzésekkel kísérte, pedig alapjában véve a nyelvújítás terén ő is konzervatív nézeteket vallott.

Mint matematikus, logikus elme, élete végéig küzdött a mára már meghonosodott „század” szó ellen, mondván, hogy az nem száz évet jelent, hanem csak „az évnek egy századrészét”, mint ahogy a „negyed” szó az egésznek egy negyedét jelenti.

* * *

Brassait egy életre szóló barátság fűzte a nála sokkal fiatalabb Gyulai Pálhoz, aki szintén Kolozsvárt kezdte tanári és írói pályafutását. A két kritikus között ellentétek is merültek fel az idők folyamán: ez Brassainak abból az elvéből következik, hogy „barátainkról csak érzelmi, de a világeért sem véleményi rokonszenvet követelünk”. Így történt ez a női egyenjogúság kérdésében is. Brassai korát megelőzve a teljes női egyenjogúság mellett foglalt állást. „Felnyitott levél Gyulai Pálhoz” c. cikkében azt írja: „Ön az írónség jogosultságát tagadja elvben, de megengedi kivételekben. Én az írónség jogosultságát engedném meg elvben, s harcolnék azon kivételek ellen, melyek az elvet rossz hírbe hozták.”

* * *

Brassai modorában, viselkedésében volt valami póriasság. Nem szeretete a társaságbeli formákat, szeretett gyalog kószálni az országban, jól érezte magát egyszerű emberek között.

Mondják, hogy fiatal korában Bécsből Kolozsvárig gyalog tette meg az utat. A Duna völgyének növényvilágát akarta tanulmányozni. Csak Pesten gyűlt meg a baja egy vendéglőben. Olyan rongyos és poros volt, hogy nem akarták kiszolgálni, koldusnak nézték. Csak akkor adtak neki ebédet, amikor a kabátja gombjához varrt aranyat megmutatta. Az Alföldön áthaladva a cipője is teljesen elszakadt. Hólyagos lábbal, mezítláb érkezett Kolozsvárra.

A szükséges napi testmozgás betartásából egyébként szinte dogmát csinált. Amíg jobban bírta magát, naponta 5000 lépés, később, kilencvenes éveiben napi 3000 lépés volt a rendes kimért sétája. Bárhová is ment, a lépések számát beleszámította sétájába. A változatosság embere volt: fölkereste séta alatt barátait, vitára hívta őket és sétája alatt társalgás közben eszméit tisztázta velük.

A mindennapiságot gyakran szakították meg utazások, vagy többnapos gyűjtő kirándulások. Így egyfolytában egy féle kimerítő szellemi munkát nem űzött soha.

A mende-mondák körébe tartozik egy bécsi hangverseny története:

„Megyünk Bécsbe” – szolt Brassai egy nap Herman Ottóhoz, világhírű kolozsvári tanítványához. Ennek kérdésére azt válaszolta, hogy azért, mert az újságok szerint az Operában „olyan énekesnő lép fel, amilyen Angelica Catalani óta nem volt. Meg kell hallgatni.” A nagy hőésés miatt csak akkor érkeztek meg Bécsbe, amikor a Faust előadása már javában folyt. Alig telepedtek le, Brassai rántott egyet Herman Ottó kabátján:

„Menjünk”, mondta. A botfülű Herman Ottó elcsodálkozott. De Brassai megadta a választ: „Nekem elég volt 10 taktus és megítélem, hogy az az énekesnő nemhogy Catalani nyomába léphetne, hanem igen gyenge énekesnő. Miért vesztegettük volna rá az időt?”

Egyébként sok anekdota is keringett róla:

Brassai Sámuel és Finály Henrik történész professzor együtt dolgozott az Erdélyi Múzeumban és az egyetemen. Barátságuk azonban nem gátolta Brassait abban, hogy Finályval is ne gúnyolódják.

Régi pénzt vittek Brassaihoz, nézze meg, mely korból való. Két ujj közé vette korongjánál fogva, megnézte, azután így felelt:

– Nem tudom, melyik korból származik, de kérdezzék meg Finály Henriktől. Ő akkor is megmondja, ha nem tudja.

* * *

A Góliát termetű Brassai és a Dávid nagyságú Gyulai Pál sokat évődött egymással baráti társaságban.

Egyszer Gyulai így szólt Brassaihoz:

– Kigyelmed mindig azzal huzakodik elő, hogy én nem nőttem nagyobbra. Pedig ma is láttam egy embert, aki nálam kisebb volt.

– De nem ingyen – felelte Brassai. (A cirkuszra gondolt.) Gyulai várta az alkalmat, hogy mikor vághat vissza. A vita végén Brassai, mivel kifogyott az érvekből, nagyot toppantott és így szólt:

– Ha nem hagyja abba, nagysád, mindjárt felkapom és a zsebembe dugom. Gyulai felnézett rá és nyugodtan csak ennyit mondott: akkor legalább több ész lesz a zsebében, mint a fejében.

* * *

Brassai az utcán is rendszerint gondolatokba merülve járt, s nemigen tudta, mi történik körülötte. Mesélik, hogy egyszer Herman Ottóval sétára indult, s amikor a Múzeum-kert kapuján kiléptek, Herman így szólt: „Cudar idő van, Professzor uram!” Brassai hallgatott. Aztán mikor egymáshoz mit sem szólva bejárták a várost, az eső megverte őket, s hazamehetet ismét a Múzeum-kert kapujába értek, Brassai szólalt meg: „Cudar bizony.”

* * *

Önkéntelenül felvetődik a ma emberében: hogyan is élhetett az, aki megért 100 esztendő?

Egyszerűen és következetesen: Reggel fél nyolckor kelt, 8 órakor elfogyasztotta kiadós reggelijét (kávét nem ivott!). Munka előtt a régiek szokása szerint kovából tüzet csiholt és elszítt egy csibukot.

Fél kilenctől 12-ig szellemi munka következett, mely váltakozva hol teremtő munkából, hol tanításból állott. 12-1 óráig lelkét frissítette fel élc-lapok olvasásával, melyek között első helyen állott a Fliegende Blätter.

Egy órakor néhány darab tésztát fogyasztott el, majd folytatta szellemi életét, mely délután olvasással telt. Nagy figyelmet fordított a világlapok

szemmel tartására és mindig az elsők közé tartozott, aki a világot mozgató eszmék felbukkanására felhívta a magyar közönség figyelmét.

Az estebéd 7 órakor volt. A napi 3 csibukon és két, ritkán három deciboron soha túl nem ment. Utána munkát már nem végzett. Ekkor következett a lélek üdülése: házában állandó zenetársaság működött és ennek körében 9 órától folyton zenéltek.

* * *

1877 kezdetén jelent meg Kolozsvárt egy a maga nemében páratlan folyóirat első száma. Címe: „Összehasonlító Irodalomtörténeti Lapok” (Ez a 80 éves Brassai nyolcadik lapkísérlete!) Két évvel később új címet kapott a lap: „Acta Comparationis Literarum Universarum” s a magyar és német mellett a latin is a szerkesztőség nyelve lett. Célja: A magyar irodalom javának bemutatása külföldön, másrészt a külföldi irodalom bemutatása belföldön. Mikor Brassai megvált a *polyglot* lap szerkesztésétől, a lap tartalomjegyzéke 15 nyelvet sorolt fel. Ezek: a latin, a magyar, a német, a francia, az angol, az olasz, a holland, az izlandi, a dán, a román, a finn, az örmény, az albán, a cigány és a kínai. Későbbi számaiban spanyol, japán, arab, gael közleményekkel is találkozunk. Egy-egy verset több *nyelvjárásra* is lefordítottak. Goethe halálának évfordulójára „*Gleich und Gleich*” c. versét átültették magyar irodalmi nyelvre és szolnok-dobokai nyelvjárásra, román irodalmi nyelvre és Kolozsvár környéki román tájszólásra, valamint erdélyi szász, örmény és magyar-zsidó dialektusra.

* * *

Brassai Sámuelen korán rajta maradt az az inkább lekicsinylő, mint megtisztelő név, hogy „klavírmester”. Játzott egyébként harmóniumon, brácsán, sőt gordonkán is, de nevelő korában főként zongorát tanított. Attól kezdve, hogy Brassai végleg Kolozsváron telepedett le, mindig akadt néhány zenész barátja, akivel együtt muzsikált (így pl. 1834 és 37 között Kolozsvárott Erkel Ferenc). A forradalom után Pesten a Huber-Hubay család kamarazenéin vett részt. Szívesen eljárta más olyan családokhoz is, ahol zenéltek.

Kolozsváron már 1819-ben megalakult a Muzsikai Egyesület, s abból nőtt ki a Zenekonzervatórium. Brassai 1835-től volt tagja ennek az intézménynek. Később tiszteletbeli tagnak választották, ami akkor igen nagy megtiszteltetés volt, hiszen ezt a címet rajta kívül csak Liszt Ferenc, Erkel Ferenc, Joachim József és Brahms kapta meg az ismert zenészek közül.

1890-től kezdve hallása erősen megromlott; hallócsövet hozatott magának. Mégis eljárta muzsikát hallgatni; felét hallotta, felét tudta, hogyan kell lennie.

Monostori úti lakásán a belső szobában állott a zongora, rajta kottái. Reggel, mikor az ágyból kikelt, papucsban és házikabátban a zongorához

ült. A Beethoven-szonátákat mindig kotta nélkül játszotta. Harmóniumon legszivesebben Bach-fugákat játszott. Gyakran látták ebéd után hintaszékében ülve kottával a kezében. Este fogadta házi vonósnégyesét, ő maga brácsázott, vagy gordonkázott.

Erkel Ferenc így számolt be a Győri Hírlap riporterének első „magyar ábránd”-jának pesti előadásáról: „Eljátszottam az öreg Brassai bácsinak azt a dalt, melyet egy magyar paraszttól hallottam. Ő is csodálkozva hallgatta és buzdított, hogy írjak magyar zeneművet. Miután megkomponáltam „magyar ábránd”-omat, Brassai föl vitt a pesti Redutba, ahol azt előadtam. A közönség zúgott és tapsolt. Brassai megölelt és könnyezett. A darabot el kellett játszanom újra. Ez az est volt a bemutatója a magyar zenének.”

Brassainak több kapcsolata is volt az Erkel családdal. Így pl. Ferenc fiával, Gyulával, aki budapesti főzeneigazgató és karnagy volt. Unokaöccsét, Ödönt Erkel Ferenc Brassai gondozására bízta, míg Kolozsvárt elvégzi iskolai tanulmányait. Erkel Ferenc unokája, Erkel Sári egy marosvásárhelyi újságírónak 1937-ben mesélte el, hogy ő maga még ismerte Brassait: „Bozontos, kedves ember volt – mondta – akit mi gyermekek Mikulásnak kereszteltünk el és aki kabátjának minden zsebében hozott számunkra ajándékot.”

1856-tól Brassai a Budapesti Hírlap zenekritikusa lett. A zenei eseményekről írt beszámolóiban legmaradandóbbak a nagy zeneszerzőkről (Lisztről, Wagnerről, Haydnról, Mozartról, Beethovenről, Mendelssohnról, Bachról, Schumannról) írt találó portréi.

Brassai nagy tisztelője volt *Liszt Ferencnek*, az előadóművésznek. 1846-ban írta a Vasárnapi Újság hasábjain: „Magyar király van Pesten, Liszt, a híres zongorakirály”. Rajongása azonban nem tudta megakadályozni abban, hogy röpiratot írjon Lisztnek egy Párizsban megjelent tanulmánya ellen. „A lángeszű Liszt – írja Brassai – az ezópusi róka mintájára sajtnak nézte a holdat – cigányzenének a magyar zenét.”

„*Magyar- vagy cigányzene?*” című röpiratában a következő mondattal végzi elemzését: „Csupán arra kérjük sokszor emlegetett és mindannyiszor cáfolt hazánkfiát, hogy azt amit ő cigányzenének ír és fest le, ne nevezze magyar, vagy magyarok által magukénak vallott zenének, mert ez ellen ünnepélyesen tiltakozunk.”

1897 tavaszán országszerte elterjedt – elsősorban a sajtó révén – a hír, hogy Brassai bácsi 100. születésnapjához közeledik; ez ihlette meg nagy írókat, Gárdonyi Gézákat, hogy versben köszöntse őt. Ebben a költeményben gyönyörködhattunk Bács Ferenc tolmácsolásában.

* * *

Hubay Jenő, a híres hegedűművész – kinek apjával, aki igen jó hegedűs és zenetanár hírében állott, valamint családjával Brassai meleg kapcsolatot tartott fenn – így emlékezik vissza igen meghatóan 1897-ben tartott kolozsvári hangversenye kapcsán az agg tudósra:

„Legutoljára Kolozsvárt láttam őt közvetlen halála előtt. Akkor már a Vöröskereszt-kórházban, halálos ágyán feküdt. Ott meglátogattam, s dacára annak, hogy már igen rosszul látott, s hallott, felismert engem, s nyájasan kezét nyújtá felém.” „Mit csináltok Budapesten? Muzsikáltok-e még sokat? Elhoztad-e a hegedűdet? Szeretnék még hallani.”

„Amikor parancsolja, Brassai bácsi, el is hoztam a hegedűmet, s szívesen játszom.”

„Jó, fiam, gyere hát holnap ilyen tájt a hegedűddel.”

Másnap csakugyan a kora délutáni órákban elmentem hozzá, s vagy másfél óráig hegedültem neki. Ha egy szonáta-töredéket befejeztem, ő maga jelölte meg a következőt... Ott feküdt az agg próféta előttem, hol csukott, hol nyitott, méléző könnyes szemekkel, s éreztem, hogy ennek a nemes nagy embernek, akit a legzsengőbb korom óta ismertem, én játszom el az utolsó akkordot az életében. Bele is sírtam a húrokba az ő iránta érzett egész mély szeretetemet és ragaszkodásomat. Ekkor láttam őt utoljára.”

* * *

Végezetül még egy kérdés. Milyennek láthatta Brassai a világ (s benne honunk) állapotát?

A Vasárnapi Újság 1848 júliusi számában megjelent „Fohász”-ából erre is feleletet kapunk:

„A mindenároni hivatalvágytól,
A lenéző születési gögtől,
A felekezeti szétszakadozástól,
A tudatlanok és védtelenek elnyomásától,
A szabadság elleni ármányoktól,
A nagyravágyás nyilvános és alattomos küzdelmeitől,
Az irigység rágó férgétől,
A hidegségtől és részvétlenségtől,
A fejetlenségtől és
A kényuraságtól
Ments meg Uram, minket!”

Ilyen fohász-t bizony mi is minden nap elmondhatnánk!

Mikó Imre

EGY ÖREGÚR NEM BAKTAT MÁR*

a Magyar utcán végig, ahol régen a lépéseit számolgatta. Csak a holttestét viszik tanítványai fekete koporsóba zárva, lépésben, keresztbe fektetett rudakon a Vöröskereszt-kórházból a piactér felé. Az emberek levett kalappal állnak a gyalogjáró szélén. Nyári napsütés, harangzúgás.

– Ki halt meg?

– Brassai bácsi.

A kofák beljebb húzzák portékáikat, hogy a menet elérjen a Belmagyar utcában, a diákok kigyűlnek a kollégium elé, az ablakok megtelnek emberekkel, feltűnik egy-egy fekete zászló.

Most befordul a menet a leányiskola felé, ott egy tanteremben helyezik el ideiglenesen a koporsót. A legméltóbb helyre, a katedra helyére. Ez alatt bevonják a sima falú fehér templomot fekete drapériával. A kis szoba nemsokára megtelik koszorúkkal.

Másnap átviszik a koporsót a templom piacára. Ott helyezik el emeletes ravatalon a barokkos boltívek alatt. Diákok sorakoznak fel melléje őrségbe.

Egymás után érkeznek tisztelői és az újabb koszorúk. Özönlik a város népe halottat látni. Virágerdő már a templom – abban szomorú tisztás a nyitott koporsó.

– Hogy megváltozott!

– Szakállát rövidre nyírták.

– Nem oszt több cukrot a gyermekeknek.

A báméskodók egymás sarkára lépnek. Nézik, s nem tudják megérteni, hogy akinek az arca hosszú évtizedeken át csak az értelmet sugározta, az most egyszerre olyan értelmetlenné vált, mint a fa és a kő, amelyen fekszik.

Június huszonhatodika van, a temetés napja. A levegőben édeskés-csípős szag terjed.

* Részlet „Az utolsó erdélyi polihisztor” c. könyvből.

– Zárják le a koporsót!

Lezárják.

Küldöttségek gyülekeznek, szónokok köszörülik a torkukat. Még mindig jönnek a csokrok, koszorúk. A kertekből, talán a Múzeumkertből is, letaroltak minden virágot. János is megérkezik, a kapus. Hatalmas koszorút hoz magával, nem hasonlít a többihez. Kérdik tőle, milyen növény?

– *Brassaia actinophylla* – mondja tudákosan.

A templom zsúfolásig megtelik, az utcán is megáll a forgalom. Zúg az orgona, pontosan kell kezdeni a szertartást, mert sokan akarnak beszélni.

Most egy csomagkihordó furakodik át a tömegen. A postáról jön, ahol alig győzik továbbítani a részvétlíviratokat. Kis dobozt szorongat a kezében. Herman Ottó küldte. Felbontják. Havasi gyopár van benne és egy cédula:

„Jó mesteremnek, Brassai Sámuelnek, szíve tájékára, mint utolsó üdvözetet.”

Utoljára nyitják fel a koporsót. Oda teszik.

Most megindulhat a szavak áradata. Szípnognak a lányok, asszonyok...

Aztán hosszú fonállá bomlik szét az embergombolyag: indul a menet a temető felé. Fekete gyászfátyollal vonták be az utcai lámpákat, fekete keretes újságot árulnak a rikkancsok, szól a város minden harangja. Búcsúzik Kolozsvár Brassai bácsitól, aki nélkül talán a Múzeum sem lesz többé kert, a vacsora sem estebéd, a toronyban pedig minden bizonnyal eltéveszti az óra az időt.

A menet éle a fekete lobogóval már a Házsongárdi temető kapujához ért. A vége csak most fordult be a piactérre. A temetőkert legmagasabb pontján ástak sírt Brassai bácsinak. Közelében nyugosznak kortársai. Szentiváni Mihály és Kriza János együtt sem élt annyit, mint ő, Bölöni Farkas Sándor félannyit sem élt.

A nyitott sír előtt beszél az Akadémia, az egyetem, a Múzeum, a kollégium kiküldöttje. Hogy mit – megírták az újságok. Dicsérik benne a dolgok változatlanágát. A néplap fiatal szerkesztőjére és a nemzetőrré már senki sem emlékszik.

Aztán az öregembert is elfelejtik, aki túlélte korát. Tízen ha elmennek síremléke előtt, kettő ha tudja, ki volt Brassai Sámuel. Azok közül is az egyik csak a béka és az óra anekdotájáról hallott.

Pedig illik tudni, hogy ki nyugszik az emlékmű alatt.

Nem egy ember, hanem egy század.

A tizenkilencedik száz.

Előadta: Bács Ferenc

Síremléke a Házsongárdi temetőben

Életrajzi adatok

Mikó Imre: Az utolsó erdélyi polihisztor c. könyvéből

1797. június 15. Halála előtt tett nyilatkozata szerint ekkor született.
1800. február 13. Az Akadémia Almanachja ezt tünteti fel születése időpontjának.
1813. Behozzák a kolozsvári Unitárius Kollégiumba rhetornak. (A mai ötödik osztályos tanulónak felel meg.)
1814. Belép a filozófiai osztályba.
- 1815–16. A nagy éhínség idején apja hazaviszi és otthon tanítja. A nagyenyedi kollégiumban is tanul rövid ideig. Csak huszonegy éves korában végez – Kolozsvárt.
1818. Házitanító, nyelv- és zongoramester lesz vidéki birtokos családoknál.
1831. Névtelenül vagy Világfi Antal néven írni kezd az *Erdélyi Híradóba*.
1832. Megjelenik első nagyobb tanulmánya a Nemzeti Társalkodóban *A gyönyörűségről*.
1833. Kolozsvárra jön nevelőnek.
1834. április 1. Megjelenik a Vasárnapi Újság első száma Brassai szerkesztésében.
1834. Kiadja első könyvét: *Bevezetés a világ, föld és statusok esmeretébe*.
- 1834 októberétől 1835 augusztusáig a Kendeffy családdal Bécsben és Velencében tartózkodik.
1836. Első ízben ajánlják akadémiai tagságra, de kisebbségben marad.
1837. február 8. A kolozsvári Unitárius Kollégium tanárának választják.
1837. március 2. Megkezdzi előadásait – magyarul.
1837. április 24. Villámcsapás következtében meghal apja.
1837. szeptember 7. A Magyar Tudományos Akadémia (Tudós Társaság) levelező tagjának választja a Matematikai és Természettudományi Osztályon.
1838. augusztus 2. Székely Sándor helyére igazgatónak és a könyvtár felügyelőjének választják. 1840. szeptember 1-ig igazgató.
1839. Endlicher bécsi botanikus róla nevez el egy növényfajtát.
1841. A kollégiumban keresztülviszi az anyanyelven való tanítást és a szakrendszert.
1842. Megjelenik *Bankismeret* című könyve.
1844. április. Engedélyt kap német egyetemek látogatására.
1845. Bölcséletet kezd tanítani.
1845. szeptember 1-től 1847. május 1-ig ismét igazgató.
1848. A városi tanács tagjának választják.

1848. november 17. Urbán csapatainak Kolozsvárra történt bevonulásakor Pestre menekül. Kossuth kinevezi a Ludoviceum tanárának.
- 1848 decemberében Pestről Debrecenbe megy.
1849. augusztusáig Bem táborában tiszt.
- 1849-50. Szatmár és Máramaros megyében bujkál.
1850. A Siebenbürger Verein für Naturwissenschaften zu Hermannstadt (Erdélyi Természettudományi Társulat, Nagyszeben) rendes tagjának választja.
- 1850-59. Pesten él, Gönczy Pál magániskolájában tanít.
1851. május. Megindítja a *Fiatalság Barátját* és a *Critikai Lapokat*.
1856. Az Akadémián áthelyezik a Bölcséleti Osztályba, mint levelező tagot.
1858. *Logikáját* az Akadémia Marczibányi-díjjal tünteti ki.
1859. augusztus 30. Ismét a kolozsvári Unitárius Kollégium tanárának választják a bölcséleti és matematikai tanszékre.
1859. november 23-án megnyílik Kolozsvárt az Erdélyi Múzeum. Brassai múzeumőr, majd 1862-től igazgató.
1862. szeptember 1. Lemond tanári állásáról, a kollégiumnak ezer forintos alapítványt tesz. Kollégiumi felügyelő gondnoknak választják.
1865. december 15. Az Akadémia rendes tagnak választja.
1871. Jakab Elekkel Londonba utazik az unitáriusok nemzetközi kongresszusára.
1872. október 12. Kinevezik az újonnan alakult kolozsvári egyetem elemi mennyiségtani tanszékére. Megválnak múzeumigazgatói állásától.
- 1872-73. Brassai prorektor. Rektor Berde Áron, egykori tanítványa.
1874. január 27. A kolozsvári egyetem doktori címmel tiszteli meg.
1874. Engedélyt kap, hogy szanszkrit nyelvet és nyelvbölcséletet is tanítson az egyetemen.
- 1875-76. A matematikai és természettudományi kar dékánja.
- 1876-ban lemond a kollégium felügyelő gondnoki tisztségéről. mire az 1877. évi zsinat örökös felügyelő gondnoknak nyilvánítja.
- 1877-ben megindítja Meltzl Hugóval az *Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapokat*.
1878. A Freies Deutsches Hochstift (Szabad Német Akadémia) tagjának választja.
- 1879-80. Egyetemi rektor, aztán ismét prorektor.
1879. A világ botanikusai emlékalbumot nyújtanak át neki.
1881. A természettudományi karon szegény hallgatók számára alapítványt tesz.
1883. A közoktatásügyi miniszter közli vele, hogy teljes fizetéssel nyugdíjba helyezik.
1883. A palermói Érdemes Olaszok Társulata tagjának választja.
- 1883-84 telén Olaszországba tesz utazást.
1885. A Nemzeti Színház előadja Sandeau *La Seiglière kisasszony* című darabját Brassai fordításában.
1887. május 13. Az Akadémia tiszteletbeli tagjának választja.
1896. Az Akadémia kiadja utolsó könyvét: *Az igazi pozitív filosofiát*.
1897. június 15. százéves jubileuma.
1897. június 18. emléktáblát helyeznek el Torockószentgyörgyön szülőháza falába.
1897. június 24. Halála napja.
1910. október 2. Sírelmének leleplezése a Házsongárdi temetőben.